

De begrafenis van stadhouder Willem IV en de penning voor de schutters

N.L.M. Arkesteijn

Stadhouder Willem IV (1711-1751)

Willem Karel Hendrik Friso werd op 1 september 1711 te Leeuwarden geboren, zeven weken nadat zijn vader, de Friese stadhouder Johan Willem Friso, bij de Moerdijk was verdronken. Zijn moeder prinses Maria Louise, landgravin van Hessen-Kassel, omringde als regentes haar enige zoon met veel liefde en overgrote bezorgdheid; wellicht was dat een van de oorzaken van zijn latere gemakzucht en gebrek aan doorzettingsvermogen. Door een ongelukkige val op vijfjarige leeftijd ontstond een ernstige verkromming van zijn wervelkolom, in verband waarmee hij soms werd afgeschilderd als een mismaakte gebochelde dwerg en waarvan complicaties later zelfs tot zijn dood zouden leiden. Hij zag niettemin kans een gedegen opleiding en talenkennis te verwerven aan de hogescholen van Franeker en Utrecht.

In 1729 ging hij zijn stadhouderschappen in Friesland, Groningen, Drenthe en Gelre uitoefenen. Op 24 maart 1734 trad hij in het huwelijk met de Engelse prinses Anna, dochter van koning George II. Naar goed gebruik in die tijd verscheen er naar aanleiding van die gebeurtenis een hele reeks gedenkpenningen, zoals trouwens al een aantal malen eerder was gebeurd (1722, 1725, 1731). In 1742 volgde zijn benoeming tot luitenant-generaal der infanterie van het Staatse Leger. Het slechte verloop van de in 1745 uitgebroken oorlog tegen Frankrijk leidde tot het binnendringen van Franse troepen in de Republiek op 17 april 1747. Dit veroorzaakte een paniekstemming, die door de prinsgezinden werd aangegrepen voor een actie tegen de heerschappij van de regenten en culmineerde in de aanbidding van het stadhouderschap van achtereenvolgens Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel, dat hij mét het kapitein-generaal- en admiraalschap op 15 mei aanvaardde. Een lang gekoesterde hoop van de Oranjegezinden eens weer één stadhouder van alle gewesten van de Republiek te hebben was hiermee in vervulling gegaan. De verdere stapsgewijze vergroting van zijn macht werd bevestigd door de erfelijkheidsverklaring van zijn bestuurlijke en militaire functies. Ondanks de ongekende cumulatie van deze ambten zag hij in

WILLEM CAREL HENDRIK FRISO,
 Prins van Oranje en Nassau,
 Erf Stadhouder, Kapitein en Admiraal Generaal,
 der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz.

Met Privilegie van Haar Ed. G. Hoog. de Heeren Staten van West en Oostvriesland.

1. Willem IV, ets van P. Tanjé naar een schilderij van J. Fournier, 1753.

de hem nog vergunde jaren geen kans hervormingen van belang tot stand te brengen. Hij overleed, amper veertig jaar oud op vrijdag 22 oktober 1751 op Huis ten Bosch, waar hij kort tevoren was teruggekeerd van een kuur van enkele weken in Aken.

Begrafenis op 4 februari 1752

Naast de vele treur- en lofdichten in het Latijn en Nederlands verschenen er ook nu al spoedig gedenkpenningen. In november werd in de pers melding gemaakt van een penning van de hand van de bekende medailleur Johan George Holtzhey, die zijn atelier had aan de Herengracht bij de Huidenstraat te Amsterdam (afb. 2). Een uitvoering in goud kostte *f* 70,- en in zilver *f* 4,50 (zie hierover 'Treur-medaille op het zoo Smertelyk afsterven van den Doorlugtigsten Prince Willem IV op 22 oktober 1751', in *De Beeldenaar* 15(1991) 1, blz. 278 e.v.). Ook Eise Andeles, Nicolaas van Swinderen en L. Natter maakten penningen op zijn overlijden.

Het lichaam van de prins werd na een officiële lijkopening ter vaststelling van de doodsoorzaak gebalsemd en in volle statie van 25 november tot 8 december opgebaard in de grote audiëntiezaal van het Binnenhof. De *'s Gravenhaegsche Maendagsche Na-Courant* van 25 oktober geeft een uitvoerig verslag van deze lijkschouwing door de professoren Winter en Schwenke en de doctoren Middelbeek en Onymus met de chirurg Schoonderhaegen. Ook werd melding gemaakt van den op 31 oktober ingaande officiële rouwdracht voor de leden van het Hof. De Heeren zullen moeten dragen zwarte lakense Rokken en Kamisolen met saye voering, gemonteert met lakense knopen tot aen de kneep, pleureuse onder aen den opslag, zwarte sayette Kousen, Kamous-leere Schoenen en Handschoenen, effe Linnen, zwarte Degens en Gespens, en een Rouwband om den Hoed. En voor hun deshabilità, blauwe of donker-gryze Overrokken met zwarte opslagen en knopen. De Dames zullen moeten draegen Bombasyne of andre Wolle stoffe Kleederen, effe Linnen, floerse Kappen, Waeyers en Linten, Kamous-leere Schoenen en Handschoenen, en zwarte Schoen-gespens, Oorringen en Hals Cieraden. En voor hun deshabilità, donkre gryze, wolle of wel half zyde en half wolle stoffen.'

De architect van het Hof, Pieter de Swart, vervaardigde fraaie tekeningen van de zaal en het praalbed, die door Jan Punt van de Keizersgracht bij de Leidsestraat in Amsterdam in gravures werden omgezet en uitgegeven door François Changuion, Boekverkoper in de Kalverstraat. Zowel in Den Haag als in Delft begon het stadsbestuur zich inmiddels

2a

2b

De overlijdenspenning van stadhouder Willem IV van de hand van Johan George Holtzhey.

3a

3b

Begrafenispunten van stadhouder Willem IV, vervaardigd door Nicolaas van Swinderen.

voor te bereiden op de begrafenis waarvoor de datum uiteindelijk werd bepaald op vrijdag 4 februari 1752. In Den Haag werd als route gekozen: Gevangenpoort, Vijverberg, Voorhout, Kneuterdijk, Plaats, Hoogstraat, Venestraat, Wagenstraat en Delfse Straatweg. Daar zouden de deelnemers aan de stoet in hun koetsen stappen, die hen in Delft bij het Haagse Veer zouden afzetten. Vandaar uit gingen de koetsen buiten de Haagpoort om de Geuzenbrug (= Lepelbrug) over en langs de buitenweg aan de westzijde van de stad, voorbij de School- en Waterslootse Poorten achter de Houstuinen om, de Ketelpoort in, via de westzijde van het Oude Delft voorbij het Oostindische Huis, door de Korte Breedsteeg, langs de westzijde van de Koornmarkt over de Touwbrug naar de Markt, om na afloop van de plechtigheden hun passagiers weer op te halen. De Haagse burgerij volgde de stoet tot de Wagenbrug. De stoet zou bestaan uit acht divisies van het Corps Infanterie, waarvan de prins kapitein-generaal was, voorafgaand aan de lijkkoets, waarna de prins van Baden-Durlach (zwager van prins Willem), de hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel (veldmaarschalk van de Republiek) en andere hoogwaardigheidsbekleders zoals de leden van de Staten-Generaal, de Staten van Holland en West-Friesland, de Hoge Raden, magistraten en predikanten volgden.

Ook in Delft werden diverse routes uitgestippeld voor de begrafenisstoet zelf, voor de schutterij stadinwaarts, maar ook de stad uit voor de infanterie en vertrekkende koetsen. Om de route vrij van publiek te houden en te voorkomen dat mensen in het gedrang terecht zouden komen moesten dranghekken (avant la lettre) worden geplaatst. Deze 'palissaden' bestonden uit rijen palen van vier voet hoog, drie voet diep in de grond geslagen om de vijf en een halve voet met daarop gespijkerd twee rijen planken van elf voet lang, elf duim breed en anderhalve duim dik.

Vanaf het Haagse Veer zou de stoet door de Wateringse Poort en langs de westzijde van het Oude Delft geleid worden en dan via het 'Sint Hippolythus of Oude Kerkhof' over de Weeshuisbrug, door de Breedsteeg langs de westzijde van de Koornmarkt en tenslotte via de Touw- en Teemsbruggen naar de Markt. Redenen voor de lange omweg zullen wel zijn geweest dat men zoveel mogelijk burgers in de gelegenheid heeft willen stellen zich aan de stoet te vergapen en anderzijds zal men op de deelnemers aan de stoet ook wel indruk hebben willen maken met de fraaie grachtenpanden. De gehele route en de Markt werden van een vier duim dikke zandlaag voorzien. Talrijke straten, stegen en bruggen die op de route uitkwamen werden met slagbomen afgesloten.

In de grachten werd een twaalfstal schuiten, voorzien van bemanning met haken, ladders en touwen, gelegd om eventuele drenkelingen op te

*Engraving of the Funeral procession of His Serene Highness William the 11th Prince of Orange & Nassau deceased
 in the Great Church of Delft the 1st February 1754.
 See the Journal of the 11th Prince of Orange & Nassau in the year 1754.
 See the Journal of the 11th Prince of Orange & Nassau in the year 1754.
 See the Journal of the 11th Prince of Orange & Nassau in the year 1754.*

4. De begrafenisstoet op de Markt te Delft, naar tekening van P. van Cuijk gegraveerd door J. Punt, 1754 (foto: GAD).

5. Het gedeelte van de begrafenisstoet, zoals dat ook op de begrafenispenning is afgebeeld, montage van drie platen in Lykstatie, naar tekening van P. van Cuijk gegraveerd door J. Punt, 1754.

pikken. De Nieuwe Kerk werd in allerijl opgeknapt en de vloer geëgaliseerd met een laag zand, waarover een plankier om te voorkomen dat mensen zouden struikelen over de vele verzakte grafstenen.

De grafkelder onder het mausoleum voor Willem I werd geïnspecteerd en gerepareerd, onder voortdurende extra verlichting en bewaking. Regelmatig werden alle kerkklokken geluid volgens een oud voorschrift. Aan de 'Lindecingel of Nieuwe Laan' werd een batterij van een en twintig stukken geschut opgesteld om een salvo saluutschoten te lossen op het moment dat het lichaam in de stad respectievelijk in de kerk zou arriveren en bij het laten zakken van de kist in de grafkelder. De uitrusting van de schutters moest worden aangepast aan de omstandigheden van afgekondigde zware rouw. Daarom kwam er 'krip om de hoeden, pleureuses op de mouwen, zwarte deegen ende escharpes met zwart floers bedekt; de espontons en vendelstokken met swart krip behangen'. De schutterij liep grotendeels dezelfde route als de rouwstoet. Vanaf de Doelen kwam zij via de noordzijde van de Verwersdijk, de Molenstraat en de Kolk op het Oude Delft. Op 24 januari 1752 werd nog een generale repetitie gehouden. Op de Markt werd ze in twee bataljons 'gerengeert' en in drie rijen aan de noord- en zuidzijde opgesteld. In de Schutterskamer, de Sint-Lucasgildekamer aan de Voldersgracht en de Raadskamer van het Stadhuis werden vuren gestookt om ze in de gelegenheid te stellen zich eens (maximaal een half uur) te gaan verwarmen.

Op de dag van de begrafenis werden om 8 uur alle stadspoorten voor het rijdend verkeer gesloten, tevens werden alle waterbomen neergelaten zodat ook vaartuigen de stad niet inkonden. De Delftse burgemeesters en andere genodigden lieten zich vanaf de achterzijde van de Stadswaag aan de Wijnhaven met het grote en het kleine stadsjacht naar het Haagse Veerhuis brengen om de aankomst van de stoet uit Den Haag af te wachten. Zij werden vervolgens ingevoegd tussen de leden van het Hof van Holland en de Haagse predikanten. Aan het einde van de langdurige plechtigheden, bij het vallen van de avond, voorzagen stadsarbeiders elke compagnie schutters van twee 'lampetten' en brandende toortsen en werden tenslotte 'het Princen Lijk, Haar Hoog Mogende en Haar Edele Groot Mogenden met espontons, vaandels en geweer en slaande trommen gesalueert'.

De deelnemers van buiten de stad werden met hun koetsen langs de noordzijde van het stadhuis, de oostzijde van de Hippolytusbuurt en de Voorstraat en via de Haagpoort de stad uit geleid. Het corps infanterie was al eerder via het Oosteinde en de Oostpoort door de Stadswachtmeester de stad uit gebracht.

Het stadsbestuur had ook zorgvuldig over de kosten gewaakt; van het

aangekochte zand bleek nauwelijks meer iets bruikbaar, het was voor een groot deel verwaaid. Alleen voor dat op de vloer van de Nieuwe Kerk was nog een koper te vinden die f 3-5 betaalde. De totale kosten beliepen f 15.759-11-12, waarvan bijvoorbeeld f 1.304-4 alleen al voor het luiden van de klokken sinds het overlijden van de prins, bijna f 4148 voor de hekwerken en f 1655 voor het aanbrengen van het zand.

Een begrafenispemning voor de Delftse schutterij

Op zaterdag 5 februari 1752 ontvingen de schutters een dank zeggung van de burgemeesters, die op hun beurt twee dagen later een edelman van het hof op bezoek kregen met een uitgebreid dankwoord. Op 8 februari werd dan ook een bode rondgezonden om de leiding van de schutterij de volgende dag op het stadhuis uit te nodigen. De notulen van die dag vermelden: 'Ingevolge van de vorenstaande boodschap de officieren en hooftluyden van de Schutterij zynde gecompareert en binnen gestaan heeft den Heer Burgemeester de Veer dezelve voorgehouden de commissie door haar Koninglijke Hoogheyd aan de Heeren Burgemeesteren gegeven om de Schutterij te bedanken voor de moeyte geduurende de Lykstaatsie van zyn Doorluchtige Hoogheyd onsterfelyker nagedachtenis genoomen, daar bij voegende dat Haar Coninglyke Hoogheyd (= prinses Anna) met genoegen hadde vernomen het manhafte gedrag en goede ordre zoo door de officiers als schutters gehouden hetgeen de admiratie van een yder hadde na zig getrocken, dat Haar Koninglyke Hoogheyd daarover ten uytterste voldaan was en hetzelfde altyt in goede gedagtenis zoude houden. Dat Heeren Burgemeesteren met vreugde dit aan de vergaderde officieren en Hooftluyden communiceerden ende condon verseecken dat door alle die het gezien hebben met de uytterste hoogachting tot lof van de Delfse Schutterij wiert gesproken; ende voegden eyndelyk daarby dat de officieren en Hooftluyden versogt wierden op de bequaamste wijze de gemeente van het groot contentement hetgeen de Princesse Gouvernante hadde betuygt kennisse te geven.'

Maar daarmee was het verhaal nog niet uit. De schutters, die hun werk op basis van vrijwilligheid verrichtten, maar daarvoor wel jaarlijks een tegemoetkoming kregen van een hele gulden, wilden ook graag een stofelijk blijk van waardering in de vorm van een speciaal voor hen geslagen penning. Daarvoor wilden ze hun jaarlijks gulden wel opofferen, maar dan was er per penning nog een tekort van 12 stuivers. De notulen van burgemeesteren melden dan ook op 31 mei 1752: 'De Heeren Burge-meesters en Regeerders der Stad Delft, geïnformeert zijne van de gene-

genheid der scutterij dezer Stad omme te laten vervaardigen een genoegzaam getal zilvere medailles omme ter gedagtenis der begraafenis van wijlen den Prince Erfstadhouder Willem Carel Hendrik Friso H.E.M. (Hoog Edeler Memorie), onder de officieren, onderofficieren en scutters te werden gedistribueert, tot het welke ieder van hen lieden gaarn wilde contribueeren de gulden die jaarlijcx door de Stad aan ijder van hun werd gegeven; hebben na voorgaande deliberatie ende uijt consideratie dat zulcx niet sufficient zoude zijn aan de oncosten tot het vervaardigen der voorszegde medaille te doen, goedgevonden ende verstaan dat ten laste van de Stad zal mogen worden gebracht werden 12 stuivers voor ieder persoon die op den 4 februari laastleden in de schutterij geweest is.'

Hoewel geen correspondentie met of een gespecificeerde rekening van de medailleur, Nicolaas van Swinderen uit Den Haag (1705-1760) bewaard is gebleven valt uit een tweetal korte notities in het Lopend Memoriaal nog wel iets meer betreffende de penningen af te leiden. Op 10 juli namelijk blijkt het Hoofdgeld van de schutters, *f* 892,- door de stadsthesaurier Mr. Willem van der Lelij uitbetaald te zijn aan Gerardus van Ness, de Doelenknecht. Tien dagen later: 'Aan de Capitain Cs. van Gijzen tot subsidie voor de 936 medailles weegens de begrafenis van den Prins geslaagen a 12 st. voor ieder *f* 561-12.'

Dat betekent dat er 44 penningen meer geslagen zijn dan er guldens hoofdgeld werden uitbetaald. Hieruit valt mijns inziens het voorkomen van gouden afslagen van deze penning te verklaren, die uiterst zeldzaam zijn, zodat niet zonder meer mag worden aangenomen dat de extra 44 penningen alle in goud zijn uitgevoerd. Waarschijnlijk heeft een aantal officieren (burgemeesters?) deze geheel voor eigen rekening, maar wel met 12 stuivers subsidie laten slaan. De zilveren penningen hebben een diameter van 36 mm en een gewicht van 15 gram, dus een intrinsieke waarde van *f* 1-10. De overige kosten van *f* 93-12 vormden dus het loon voor de vervaardiging en het snijden van de stempels. De gouden penningen wegen 27 gram.

De laatsten die in verband met hun extra inspanningen rond de begrafenis nog iets meer kregen waren de kamerbewaarders van Burgemeesteren- en Schepenenkamers en alle andere bodes die hadden geassisteerd. Op 7 juni werd besloten 'Toe te leggen tot een douceur drie Guldens ieder.'

Mr. J. Soutendam meldt in een artikeltje in de *Delftsche Courant* van 25 oktober 1878 dat de stempel van deze penning nog bewaard was in het stadhuis.

Beschrijving van de begrafenispenning (afb. 3)

Laten we dan nu eens uitgebreid naar de begrafenispenning gaan kijken. De voorzijde toont een grafombe die op een verhoging is geplaatst, waarboven een gekroonde en aan beide zijden met een rozet en een lint opgehouden troonhemel. Helemaal bovenaan is het gekroonde wapenschild van de stad Delft geplaatst, rustend op de attributen van de schutterij: vaandels, zwaarden, geweren en trommen. Op de tombe ligt de prinsenkroon op een kussen met franje aan beide zijden. Links ernaast zit een mollige naakte putto met de linkerhand voor de ogen te wenen met in de rechterhand een omlaagehouden brandende toorts. De zijkant van de tombe is versierd met een guirlande waaronder een gekroond doodshoofd met twee beenderen. Het omschrift luidt:

VNIVERSVS . DE / PLORAT . POPVLVS.

en op de verhoging:

IN.EXEQ.G.C.H.F.PR.AR.ET.NASS.IV.FEBR.MDCCLII.

(= In Exequiae Guillelmi Caroli Henrici Frisonis Princeps
Arausiae et Nassaviae IV Februarius MDCCLII)

Vertaald is dat: 'Het ganse volk treurt bij de begrafenis van Willem Karel Friso Prins van Oranje en Nassau 4 februari 1752'.

In de afsnede de initialen van de medailleur:

N.[icolaas] V.[an] S.[winderen]

De keerzijde toont de Markt van Delft met de Nieuwe Kerk, waarvoor een haag van lindebomen, gezien vanaf de westzijde, ter hoogte van de Bijbelbrug. Een rij van zeven huizen aan die kant is zeer schematisch weergegeven. Hoewel het perspectief aan de linker zijde vertekend is zijn de huizen aan die kant veel gedetailleerder. Een minuscuul detail vormt de torenklok die op 13.37 uur staat. Rechts voor de huizen zijn de schutters in vier rijen van twaalf man opgesteld, op de eerste rij de tamboer-maitre waarnaast drie vaandeldragers. Ook aan de overzijde is een rij schutters te zien. Daartussen een deel van de stoet met helemaal vooraan de stalmeester luitenant-kolonel Bartholdi, gevolgd door vier span paarden begeleid door de majoors Pabst, Reijnst, Onderwater, Tiersens, Van der Meer en Casembroot en de luitenant-kolonels Eckhart en Van Bijland. Rondom de kist waarboven een fraai baldakijn, is slechts een klein aantal te zien van de ruim vijftig belangrijke personen die in werkelijkheid in 1752 de prins op zijn laatste tocht begeleidden. Dat kan natuurlijk ook niet anders op zo'n gering oppervlak. Als laatsten zijn op de penning nog duidelijk afgebeeld de prins van Baden-Durlach met rechts Bentinck, heer van Rhoon en links de heer van Borselen. De sleep van de prins wordt gedragen door de kolonel Bosc de la Calmette. In de afsnede staat de tekst:

IN . SECVNDIS . ET . / ADVERSIS . OFFI- / CIOSISSIMA.

(= In voor- en tegenspoed het meest dienstbaar)

Een spreuk die slaat op de schutterij.

Het is slechts dankzij een in 1755 verschenen enorm boekwerk, *Lykstatie van zyne Doorluchtigste Hoogheid den Heere Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange en Nassau*, waarvan 820 exemplaren aan voorintekenaars werden verkocht, dat de penning zo gedetailleerd te beschrijven valt. Niet alleen het staatsieportret van Willem IV is erin opgenomen en de prenten van de zaal en het praalbed, maar ook de gehele stoet is in veertig grote openslaande gravures weergegeven. De laatste daarvan toont de Markt, maar dan vanaf de noordzijde voor het stadhuis. In 1754 werden de tekeningen daarvoor door P. van Cuijk Junior vervaardigd (waarschijnlijk naar tijdens de plechtigheid gemaakte schetsen) en 'in 't koper gebracht' door J. Punt. De drukker was Daniel Monnier en de uitgevers Pieter Gosse Jr. en Nicolaes van Daalen van de Hoogstraat in Den Haag. Een soortgelijk werk is ons nagelaten met betrekking tot de begrafenis van Frederik Hendrik.

Vergelijken we de enorme prent (afb. 4) met de afbeelding van de Markt op de penning, dan blijkt toch in de eerste plaats een treffende gelijkheid. De huizenrij links is op de prent niet afgebeeld, maar de gevels aan de overzijde zijn in volle glorie te zien. De mensen verdringen zich voor de ramen, zijn op de daken en in de dakgoten geklommen en ook op de luifels, die op last van het stadsbestuur met vooruitziende blik van stutten waren voorzien. De schutterij staat aan beide zijden in drie lange rijen opgesteld met een tamboer-maitre en vier vaandeldragers en enkele anderen in twee korte rijen daarvoor. Op de voorgrond trommeelaars, een ruiter, een hond, publiek dat achter een houten hek door een man met een piek op afstand wordt gehouden. Een veel groter deel van de stoet vóór de paarden is te zien en de tijd die op de torenklok wordt aangegeven is de juiste, tien voor vier. Op de penning is slechts een enkele willekeurige streep een aanduiding van wijzers op de klok.

Gezien het al eerder genoemde aantal dat van deze penning werd geslagen is het niet verwonderlijk te vernemen dat dit één van de vaakst in veilingen voorkomende Delftse penningen uit de achttiende eeuw is, die ook veel lager in prijs ligt dan andere gedenkpenningen of bijvoorbeeld familiepenningen, waarvan de oplage veel lager was.